

BALMONTOVA DUŠE ČESKÝCH ZEMÍ

DANUŠE KŠICOVÁ (BRNO)

O tom, že v dějinách literatury existují dodnes mnohá bílá místa, se můžeme přesvědčit dosti často. Války a revoluce, moderní stěhování národů, změna kulturní či politické orientace – to všechno přispívá k tomu, že některé materiály upadají do zapomnutí a bývají objevovány teprve po řadě let. Tak tomu bylo i s unikátní knihou esejí a překladů české poezie, již ve dvacátých letech 20. století vytvořil ve Francii známý ruský impresionistický básník **Konstantin Dmitrijevič Balmont** (1867-1942). V duchu tehdejšího dobového kódu, podle něhož byla duše pokládána za synonymum vlastního já,¹ a to jak jednotlivce, tak celého národa, nazval svou knihu *Duše Českých zemí ve slovech a činech (Duša Čechii v slove i dele)*. Dokončil ji roku 1931 a poslal do Prahy, kde byl znám od začátku století jako básník² a od druhé poloviny 20. let jako překladatel české poezie. V roce 1928 mu vydalo pražské nakladatelství Plamja výbor překladů z Vrchlického,³ jemuž předcházela jakási miniantologie překladů české poezie, otištěná roku 1927 v pražském časopise *Volja Rossii*.⁴

Eseje o českých básnících a autorech spjatých s anabazí českých legií v Rusku Balmont otiskoval na přelomu dvacátých a třicátých let v ruském tisku vycházejícím v Paříži, především v novinách *Poslednije novosti*. Výstřižky těchto fejetonů se také staly základem jeho zamýšlené publikace *Duše Českých zemí*, jež se však svého vydání v době předválečné nedočkala. Krize třicátých let, kdy politická realita vedla evropské státy k postupnému uznání Sovětského svazu a k navázání diplomatických vztahů s tímto novým státem, odsouvala zájmy ruské emigrace do pozadí. Tak se stalo, že rukopis publikace zmizel a byl nalezen až

¹ V psychologii byl tento termín posléze zaměněn pojmem osobnost.

² Na jeho poezii poprvé upozornil časopis *Slovanský přehled* (5, 1903, 1-6), kde bylo roku 1903 uveřejněno několik Balmontových básní v překladu Pavly Maternové. Srov. kap. *Češské perevody K. D. Bal'monta* v knize D. Kšicová – K. D. Balmont, *Duše českých zemí*. Brno, MU 2000.

³ Jaroslav Vrchlickij, *Izbrannyye stichi. Perevod s češskogo K. D. Bal'monta. Neskol'ko vstupil'nyh slov Jana Rokity*. Izd. Slavjanskoj Biblioteki Ministerstva inostrannyh del, Praha 1928.

⁴ K. Bal'mont, *Obrazcy češskoj poezii*. Volja Rossii, Praha 1927, č. 4, s. 29-44. Časopis *Volja Rossii* vycházel v Praze v letech 1922-1932.

v roce 1994⁵ při podrobném studiu rukopisné pozůstalosti Karla Kramáře, v němž ruská zahraniční inteligence vždy spatřovala ochránce svých zájmů. K. Kramář byl např. iniciátorem stavby ruské pravoslavné kaple na Olšanských hřbitovech, v jejíž kryptě je také pochován spolu se svou ruskou manželkou Naděždou.⁶ V Balmontově korespondenci nalezneme řadu údajů o strastiplném putování rukopisu a o básníkově hořkosti nad tím, že se jeho vydání nedočkal. Autorovy rozpaky jsou ještě pochopitelnější, když zjistíme, že vehemence, s níž se v šedesáti naučil česky natolik, aby mohl překládat poezii Vrchlického či Březiny, byla vlastně výrazem jeho díků za materiální podporu, kterou mu česká vláda poskytovala jako ruskému emigrantovi od roku 1925.⁷

Z hlediska literárněhistorického byla jeho antologie významným činem, neboť tak mohla být ruským čtenářům poprvé zpřístupněna česká poezie v reprezentativním, i když přirozeně subjektivním výběru, ovlivněném autorovým vkusem, poetickou orientací a do značné míry i politickými záměry. Je třeba si uvědomit, že jí předcházela jen jediná, a do jisté míry již ve své době zastaralá, antologie *Poezie Slovanů (Poezija slavjan, 1871)*,⁸ v níž byla pozornost věnována i české literatuře. Kromě překladu proslulých RKZ, v jejichž pravost se v té době ještě věřilo,⁹ česká část tohoto sborníku obsahovala ukázky ze staročeské literatury (Husa a Lomnického) a poté především výběr z děl autorů první poloviny 19. století od Puchmajera přes Čelakovského, Máchu, Erbena, Nebeského až po Havlíčka a Pflieger-Moravského.¹⁰ Májovci v čele s Nerudou a Hálkem Gerbelovi v té době v Rusku známi zřejmě nebyli.

Balmontův zájem o českou poezii však vzbudily překlady mnohem aktuálnější. Nešlo ovšem o tlumočení do ruštiny, nýbrž do angličtiny, o něž se zasloužil mladý básník a spisovatel Paul Percy Selver (1888-1970), jenž se v meziválečné době stal hlavním překladatelem bratří Čapků. Svou překladatelskou dráhu začínal přebásněním slovanské poezie, v níž čestné místo zaujímal právě múza česká.¹¹ Balmontovi se dostala do rukou Selverova antologie *Moderní*

⁵ Rukopis našla dr. Irena Camutaliová, jíž děkuji za poskytnutí tohoto vzácného materiálu k vydání na FF MU, kde je odevzdán k tisku.

⁶ Srov. D. Kšicová, *Secese. Slovo a tvar*. Masarykova univerzita, Brno 1998, 171-196.

⁷ Srov. D. Kšicová – K. D. Balmont, *Duše českých zemí*, o. c.

⁸ *Poezija slavjan*. Sbornik izdannyj pod red. N. V. Gerbelja, AN, SPb. 1871, 542 s.

⁹ Byly zařazeny do *Písni Západních Slovanů*, zahrnujících oddíl český, moravský a slovenský.

¹⁰ Česká literatura je zastoupena v odd. VII *Čechy* těmito autory: Hus, Lomnický, Schneider, Stach, Puchmajer, Nejedlý, Polák, Hanka, Erben, Tupý (Jablonský), Rubeš, Štulc, Furch, Nebeský, Rieger, Havlíček, Pflieger-Moravský.

¹¹ Selver vydal několik antologií slovanské, ruské a české poezie. *Modern Russian Poetry* (1917), *Anthology of Modern Slavonic Literature in Prose and Verse*. London, Kegan, Trench, Trubner, New York, E. P. Dutton & Co. 1919. *Modern Czech Poetry*. London – New York, táž nakladatelství 1920. Samostatnou, knižně vydanou studii věnoval Otokaru Březinovi: *Otakar Březina, A Study in Czech Literature*. Oxford, Basil Blackwell. London, Stationers' Hall Court 1921. *An Anthology*

česká poezie (1920), studie o Otokaru Březinovi (1921) i *Antologie československé literatury* (1929), jež mu byla věnována, což básník akceptoval s dojetím. To byly materiály, které do jisté míry ovlivnily Balmontův výběr autorů. Svoje znalosti české literatury si Balmont doplňoval i z pozoruhodného kompendia, které již dnes upadlo v zapomnutí. Jedná se o ruský překlad z německého originálu *Dějiny české literatury* Jana Jakubce a Arne Nováka (1926).¹² Hlavní heuristickou práci však musel autor vykonat sám. Jeho rozsáhlá korespondence s předními představiteli tehdejší české kultury či politiky obsahuje řadu proseb o zaslání knih českých autorů, jež poté používal ke svým překladům.

Jak tedy viděl ruský básník duši Českých zemí? V úvodní esejí, nesoucí též název jako celá kniha, ji hledá v Husových dopisech z Kostnice, ve staročeské písni *Hospodine, pomiluj ni*, v Máchově *Máji*, v Nerudově básni *Matičce* i ve verších Růženy Schwarzové, věnovaných Rusku. V básni mladé autorky, jež ho okouzila za jeho pobytu v Praze v červnu 1927, totiž nalézá potvrzení možnosti slovanského sourozenství, po němž volá v úvodu téže eseje, když uvádí příklady nedostatku svornosti, ba i prostého zájmu o jazyk a kulturu spřízněných národů. Konstatuje smutně: „*Slované se málo věnují jazyku, dějinám a umění příbuzných slovanských národů. Nad tím se musíme ve jménu budoucích pokolení hluboce zamyslet. Tato lhostejnost a neshoda musejí být překonány. Kdyby se vzájemným pochopením, spojením a pokorou alespoň trochu sjednotilo veliké slovanské království, byla by to nejsvětější duchovní velmoc na Zemi.*“ Historický vývoj však nepotvrdil naději, vyslovenou v další větě, že snad „*taková mohutná hybná síla nového lidského rozvoje právě vzniká.*“ Aktuálně zní naopak začátek textu, i když byl napsán nedlouho po první světové válce: „*Žijeme ve znamení neustálé války. Jakmile usneme, začne se tato nestvůra probouzet, rozhlíží se kolem a sama sebe se ptá, kdo bude její další obětí. Válka včera i dnes, neúprosná válka zítra. Nekonečný řetězec vytvořený vzájemnou nenávisť národů. Ještě větší hrozbou je slepý a nenávisťný zápas mezi částmi celku, který*

---

of Czechoslovak Literatur. London, Kegan Paul, Trench, Trubner 1929. *A Century of Czech and Slovak Poetry.* London, The New Europe Publishing Co. Ltd. 1946.

¹² Jan Jakubec, Arne Novák, *Istoriija češskoj literatury.* Praha, Plamja 1926. Z německého originálu *Geschichte der tschechischen Literatur* přeložili Je. N. Matvejeva a Vjačeslav Kust. Dílem Jana Jakubce je první část, zachycující období od středověku přes dobu Jana Husa, Jednoty Československé a Komenského po české národní obrození, K. H. Máchu, Havlíčka Borovského a Boženu Němcovou. Pozornost je věnována i hnutí Mladého Slovenska za L. Štúra, jež vedlo ke vzniku spisovné slovenštiny. Ve druhém dílu zachycuje Arne Novák období od 60. let 19. stol. do současnosti. Poslední kapitola, z níž mohl Balmont čerpat nejvíce, nese název *Impresionisté, symbolisté a představitelé protikladných proudů v nové české poezii*, 173-222.

*se nazývá národem. Naše dny jsou zabarveny krví. Naše noci jsou prosvíceny září požárů.*¹³

Balmontovu knihu tvoří patnáct esejí. Třináct je věnováno českým básníkům, jedna anglickému překladateli Paulu Selverovi a jedna dokumentární próze legionářského špiona a pozdějšího českého diplomata ve Francii Vladimíra Vaňka, jenž v knize *Moje válečná Odyssea* vylíčil svoje zážitky z válečného Ruska. Zvláštní oddíl v knize tvoří básníci spjatí s Ruskem buď vlastní legionářskou zkušeností, jako Rudolf Medek, František Kubka či Josef Pelíšek, nebo rodinnou tradicí a osobními sympatiemi, jako Růžena Schwarzová. K autorům, jež Balmont zařadil do své knihy spíše z osobního zaujetí než pro výjimečné básnické kvality, patřil i známý slavista a redaktor Slovanského přehledu Adolf Černý, jenž psal pod pseudonymem Jan Rokyta.

Nejvýznamnější jsou Balmontovy eseje o předních českých básnících Jaroslavu Vrchlickém, Otokaru Březinovi, Antonínu Sovovi, Petru Bezručovi, Karlu Tomanovi, Otakar Theerovi a Jiřím Wolkrovi, z nichž také nejvíce překládal. Balmontovu naturelu byli nejbližší první tři. Výstižně to charakterizuje v úvodní části eseje věnované Otokaru Březinovi: „*Jaroslav Vrchlický mi odhalil, nakolik je lidská duše schopna horečné tvůrčí činnosti, jež dovede přetrvat po celý život. Je to básník věčného jara. /.../ Antonín Sova, citlivý malíř a mistrný hudebník slova, jehož tvorbu prolula krása jeho rodného jihočeského kraje, dovede jednou slokou či dvěma verši rozehrát v mé duši to, co se v ní již nejednou zablýsklo jako zlatá ryбка či zatřepetalo křídly lesního ptáka, když jsem nečekaně zaslechl odněkud housle, violoncello či flétnu. /.../ Otokar Březina – to je celý orchestr dechových nástrojů v tom pomyslném chrámu přírody, kde jsou sochy svatých utvářeny ze stalaktitů a stalagmitů a vysoké svíce vyrůstají přímo ze srdcí tisíců lidí, jejichž životy zhasly bolesti srdce. To proto jsou ty svíce tak vysoké a světlo, jež vrhají je až přízračné. Pozorné oči moudrého člověka však vidí v tomto osvětlení do takové dálky, jak tomu není ani za poledního slunce. Poezie Otokara Březiny, jež je tak filozofická a symbolická, je plná duchovní krásy, stvrzující život.*“¹⁴

Podobně osobně zaujatá jako volba autorů je i výběr jejich veršů. Protože Balmont se orientoval podle vlastního estetického klíče, byl úspěšný i v překladech. Vždycky totiž spíše přebásňoval než překládal a byl proto často kritizován. Brjusov ho dokonce jednou označil za nejhoršího ze všech překladatelů.¹⁵

¹³ K. D. Bal'mont, *Duša Čechii*. In: Týž, *Duše Českých zemí ve slovech a činech*. Vydání, překlad, studie, komentáře Danuše Kšicová. Brno, MU 2000 (v tisku).

¹⁴ K. D. Bal'mont, *Poet kristalličeskij. Otokar Březina*. Přel. D. K., tamtéž.

¹⁵ Brjusov o tom píše 17. 5. 1904 redaktorovi nakladatelství Parus P. P. Percovovi. Srov. Je. G. Etkind, *Poetičeskij perevod v istorii russkoj literatury*. In: *Mastera russkogo stichotvornogo perevoda*. T. I, Leningrad, Sovetskij pisatel' 1968, 63. O tomtéž in: *Literaturnoje nasledstvo*, č. 27-28, Moskva 1937, 297.

Je však třeba konstatovat, že Balmontovo přebásnění si dodnes zachovalo svoji hodnotu. A to je u překladu, který zastarává podstatně rychleji než původní tvorba, to nejdůležitější. Balmontovy eseje i překlady nejsou proto ani dnes, více než sedmdesát let po svém vzniku, zastaralé a snad si najdou i své čtenáře.

Sám materiál je neobyčejně zajímavý jak z hlediska literárněhistorického, tak translátologického. Česká poezie, viděná odjinud, nabývá nové dimenze. Zvláště markantní je to v případě Jaroslava Vrchlického, jehož Balmont vnímá jako autora blízkého symbolismu, nikoli jako parnasistu, jak je to běžné v českém prostředí. Podobně citlivě vybírá i z početných básnických knih Antonína Sovy, který se v jeho podání stává nově přitažlivým. Skutečné umělecké hodnoty v něm provokují básnickou potenci, jež se v případě menších talentů ztrácí. Zajímavé jsou proto jeho překlady Otokara Březiny, Karla Tomana, Otakara Theera či Jiřího Wolkra. Svoje politické přesvědčení Balmont vyjadřuje velmi pregnantně nejen zařazením legionářských autorů, ale i příkrým odsudkem politické naivity, kterou vytýká Karlu Tomanovi. Jeho verše věnované Leninovi si totiž Balmont těžko spojuje s básnickovým citlivým vnímáním lunárního roku.¹⁶

Balmont proniká do české poezie prostřednictvím vlastní tvorby. Mohutný talent Otokara Březiny srovnává s mýtickým stromem *yggdrasil*, známým ze skandinávských ság.¹⁷ Obrovská koruna tohoto bájného jasanu pokrývá celé nebe. Strom překonávající velká protivensství se mu stává symbolem věčné potence života. Tak vyznívá podle jeho názoru i tvorba Březinova, zrozená z traumatu smrti, bičovaná větry od pólu a ztišená v symfonickém finále souručenstvím rukou. Březinovy verše evokují Balmontovi vlastní básnickou sbírku *Jasan* (1916), kterou připomíná citací svých veršů. Podobně spřízněnou duši nachází i v Otakaru Theerovi, kterého charakterizuje jako básníka žvlů, jež ho rovněž vždy přitahovaly. Neví, zda Theer jako mladý četl jeho verše, je však přesvědčen, že opravdový talent přejímá odjinud snad jen určitý impuls, všechno ostatní je již dílem jeho tvůrčí potence. Z básníků, kteří prošli sibiřskou anabází, vytušil největší talent ve Františku Kubkovi, jehož verše o lásce a moři mu právem připomínají japonské tanky.

Zatímco Bezručě spíše obdivuje pro jeho vypjaté zaujetí jediným sociálním tématem, ve Wolkrovi oceňuje schopnost nacházet poezii v prostých věcech tohoto světa (báseň *Věci*), i umění absolutního ztotožnění s přírodou (*Pokora*) a kosmem. Wolkrovo pojetí slunce jako *velikého básníka* mluvilo ruskému vyznavači solárního kultu přímo z duše. Za trojici secesně stylizovaných Wolkrových básní *Bílý kůň*, *Háj* a *Hoj* by se nemusel stydět žádný pravověrný symbolista. A právě tou vyhraněně osobní orientací lze vysvětlit skutečnost, že Wolker

¹⁶ Tamtéž, kapitola *Poet stichij – Otakar Ter. Básník Žvlů – Otakar Theer*.

¹⁷ O tomto tajemném stromu se hovoří v Eddách. O jeho mýtu srov. komentář k cit. knize a encyklopedii *Mify narodov mira*. T. I, Moskva, Sovetskaja enciklopedija 1987, 478-479.

byl jediným z básníků mladé generace, jemuž Balmont věnoval svou pozornost.¹⁸ Asi i proto, že Wolkrova tvorba byla v té době již uzavřená navždy.

Český poetismus a surrealismus, který se ve dvacátých letech počínal formovat, byl stárnoucímu ruskému impresionistovi příliš vzdálený. Jména jako Jaroslav Seifert či Vítězslav Nezval proto u Balmonta nenajdeme, třebaže příležitostně českou poezii překládal i ve třicátých letech, kdy byla jeho antologie již odeslána do Čech a kdy marně usiloval o její vydání. I v těchto pozdních překladech převládají autoři starší generace, jako Antonín Klášterský nebo Svatopluk Machar, na něhož se Balmont rovněž obracel s prosbou o pomoc při vydání svých esejí.¹⁹ Stárnoucí ruský básník, deprimovaný bídou a kvartálním alkoholismem, nacházel v kontaktu se slovanskými zeměmi alespoň částečnou náhradu za ztrátu vlastní země a nadšených čtenářů. Třebaže byl přesvědčen o tom, že ruská a česká poezie se vyvíjely ve svých soustředných kruzích,²⁰ snažil se nalézt duši Českých zemí ve slovech básníků. Klíčem mu byla vlastní básnická intuice.

---

¹⁸ Jednu ze svých pozdních básní sice Balmont věnoval mladému brněnskému básníkovi Mirkovi Elpovi (1905-1960), v daném případě však šlo spíše o sympatie k autorovi vlasteneckých básní, jenž měl týž zájem o Balkán jako Balmont. V básnickově korespondenci se zachovalo básnické posláni *Talantlivomu poetu Mireku Elplu* z října 1937. Srov. Fond Elpl Mirek, Literární archiv Památníku národního písemnictví, Praha, č. 596, přír. 17/75.

¹⁹ Milena Vinařová, *Dopisy Konstantina Balmonta J. S. Macharovi z let 1933-1934*. Literární archiv 7, 1972, 956-114.

²⁰ Srov. Balmontův komentář k jeho překladům Jaroslava Vrchlického: *Izbrannyje stichi*. Praga, Slavjanskaja biblioteka 1928.